

Rastislav Kučinský
*Kto zaklial
Čiernu paničku?*

PSYCHOLOGICKÁ INTERPRETÁCIA
NIEKTORÝCH SLOVENSKÝCH ROZPRÁVOK

MARENČIN PT

© Rastislav Kučinský, 2023
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2023
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk www.marencin.sk
Cover © Marenčin Media, 2023
Cover illustration © Alexandra Hrehová
Illustration © Alexandra Hrehová
Layout © Marta Blehová, 2023
1006. publikácia
1. vydanie

ISBN 978-80-569-1076-4 (viaz.)
ISBN 978-80-569-1077-1 (ePDF)
ISBN 978-80-569-1078-8 (ePub)

RASTISLAV KUČINSKÝ

KTO ZAKLIAL ČIERNU PANIČKU?

Psychologická interpretácia niektorých
slovenských rozprávok

MARENČIN PT

Všetci sa pamätáme na čas, keď sme ako deti načúvali príbehom o statočných hrdinoch, zakliatych princeznách a strašidelných čarodejnicích. Rodičia, rovnako ako starí rodičia, ma zasvätili do týchto magických sfér, ktoré sa však postupne dospieváním a životom presunuli na okraj môjho záujmu. O pár desaťročí neskôr som tieto príbehy znova objavil, začal ich čítať svojim deťom, trochu skeptický, samozrejme, a s racionálnym zmýšľaním dnešného dospelého človeka. Nikdy ma neopustil pocit, že rozprávky v sebe skrývajú podstatne viac ako zápas medzi dobrom a zlom. Podobne ako ne jeden rozprávkový protagonista som sa aj ja vydal „do sveta na skusy“ a aj napriek úspechu v osobnom a pracovnom živote som sa jedného dňa náhle ocitol na mieste, kde mi moja racionalita prestala pomáhať. Psychológ, ktorému som sa zveril, mi okrem iného poradil niečo, čo by sa dalo zhrnúť dvoma vetami: „Váš život sa stal príliš jednostranný, priveľmi sa spoliehate na svoje myslenie. Na vyváženie svojej jednostrannosti sa začnite venovať niečomu iracionálnemu, niečomu, čo vám robilo v minulosti radosť, nech je to niečo, čo má v sebe uložené tajomstvá, ktoré často chýbajú osvietenej mysli.“ Až oveľa neskôr som sa dozvedel, že samotný Carl Jung sa riadil týmto pravidlom a na zmiernenie svojej osobnej krízy si často staval hrady z piesku. Neskôr táto aktivita viedla k stavbe Bollingenskej veže, príbytku na brehu Zürišského jazera, ku ktorému sa často plavil na svojej malej plachtinici. Dom s jeho vlastnoručne vytesanými kameňmi, záhradou, latinskými nápismi, symbolizoval realizáciu jeho osobných fantázií v kamennej štruktúre obydli.

Po troche reflexie som si spomenul, že kedysi, nie až tak dávno, som mal rád rozprávky a mytológiu. Približne v rovnakom čase som sa zúčastnil na seminároch usporiadaných spoločnosťou Carla Junga v New Yorku, kde sa rozoberali sny pacientov s podobnými neduhmi, ako som mal ja. Jedna vec, ktorá ma zarazila, bola podobnosť motívov ľudských snov a motívov rozprávok. Ľudia, ktorí trpeli rozličnými psychologickými problémami, traumami alebo závislosťami, mali často sny, ktoré sa veľmi podobali rozprávkovým príbehom. Spomenuté sny boli plné démonov, čarodejníč, magických krajín

a situácií. Tieto rozprávkové postavy zrazu dali tvár a hlas celému spektru emócií, ktoré víria v našej mysli. Nemenej fascinujúci bol seminár o osobných snoch svetoznámeho filmára Federica Felliniho, ktorý si viedol po dlhé roky podrobne ilustrovaný snár, a ten bol po jeho smrti publikovaný. (Fellini, 2008) Veľa z jeho nočných fantázií, karikatúr, bizarných postáv, bolo vynesných zvnútra jeho psyché do filmovej podoby.

Energia na napísanie tejto knihy dostala svoju tvár po zvláštnej a zmysluplnej náhode, ktorá sa mi stala počas jedného zo stretnutí s Jane Selinskou. Jane Selinska je terapeutka analytickej psychológie zaoberajúca sa okrem iného aj interpretáciou kresieb magických kruhov-mandál. Pri jej kreatívnych cvičeniach si účastníci za domácu úlohu musia nakresliť mandalu s motívami, ktoré sa vyskytli v osobnom sne. Pri stretnutiach – workshopoch – sa potom nakreslené magické kruhy analyzujú. Po zhliadnutí mojich mandál som dostal od nej radu: „Tvoje mandaly vyzerajú veľmi organicky, neviem, či to súvisí s tvojím povoláním, ale je v nich veľa plodnosti, vodných plôch, mokrosti, veľa spojení v podobe prúdov, vlákien v tvare špirál a hadov, mal by si nad nimi meditovať v zmysle čo, alebo kto, sa za tými obrazmi skrýva.“ V tom istom čase som sa zaoberal postavou Čiernej paničky z rozprávky o Zlatovláske a jej mytologickými predstaviteľmi v umení a náboženstvách. Z množstva legendárnych postáv ma však mimoriadne zaujala staroslovanská pra-bohyňa Mokoša. Mala rada mokrosť, prebývala v prítomnosti mokradí a vodných plôch, bola bohyňou priadok a spriadania osudov, ochrankyňou tehotných žien a všetkého, čo súviselo s pôrodom a plodnosťou. Svojou opakujúcou sa prítomnosťou v mojich snoch ma akoby motivovala a nútila poodhaliť jej tajomstvo, ktoré sa skrýva v rozprávke o Zlatovláske. Zvláštnou koincenciou je, že zbierka rozprávok, ktorú som použil v tejto knihe, pochádza od mojej starej mamy, Anny Kučinskej, ktorá bola pôrodná asistentka v okolí Hanušoviec nad Topľou. S prabohyňou Mokošou ju spájalo ušľachtilé poslanie: starostlivosť o prichádzajúce potomstvo a všetko, čo s tým súviselo. V medzivojnovom čase, keď oficiálni pôrodníci neboli dostupní a pôrodnice vlastne neexistovali, to bola ona, ktorá na konskom povoze putovala domov za ženami zviňajúcimi sa v pôrodných bolestiach. Podľa spomienok rodinných príslušníkov niekedy odišla uprostred noci

a nevrátila sa aj niekoľko dní. Aj napriek ťažkým podmienkam v tridsiatych a štyridsiatych rokoch bola jednou z najvyhľadávanejších pôrodníkov vo svojom kraji. Akoby jej v tomto vznešenom povolaní pomáhali neznáme zázračné sily spojené s matkou prírodou. Prostredníctvom zdedených kníh a opakujúcich sa motívov v mojich snoch vstúpili tieto podivuhodné sily do môjho života. Nadobudli tak podobu inšpiratívnej energie, ktorá sa vyplavila z môjho nevedomia prostredníctvom jej príbuzných symbolov. To je asi najväčšie čaro mýtov. Obdivuhodná je nevyčerpatelnosť ich možných interpretácií a vôbec nezáleží, či ich pokladáme za pravdivé alebo nie, najdôležitejšie je to, čo v nás ich obrazy vyvolávajú. Vo mne vyvolali záujem, ktorý vyústil do záľuby interpretovať rozprávkové príbehy jungiánskou optikou analytickej psychológie. O svoje zistenia by som sa veľmi rád podelil s každým, kto má rád psychológiu, Carla Junga, rozprávky a komparatívnu mytológiu.

INTERPRETÁCIA SNOV
A INTERPRETÁCIA ROZPRÁVOK

Veľmi rýchlo som zistil, že zďaleka nie som prvý, kto si všimol podobnosť snov a rozprávkových motívov. Za posledných viac ako 100 rokov bolo publikovaných množstvo fascinujúcich kníh v tomto odbore. Nedá mi nespomenúť veľikánov, ako sú Marie-Louise von Franz, Joseph Campbell, C. G. Jung, Erich Neumann, Vladimír Propp a mnoho ďalších. Táto kniha začala vznikať ako praktické cvičenie počas seminárov, ktoré v roku 2014 usporiadali Asheville Jung Centrum a psychológ Murray Stein. Ten sa zaoberal psychologickou interpretáciou rozprávkových príbehov. (<https://ashevillejungcenter.org>) Práce týchto autorov poukázali na kreatívnosť ako univerzálnu vlastnosť ľudstva. C. G. Jung vo svojej štúdii *Symbols transformation* publikovanej v roku 1912 ako jeden z prvých psychológov popísal podobnosť medzi fantáziami psychicky trpiacich pacientov a mytologickými témami. Toto dielo bolo, mimochodom, *príliš* pre Sigmunda Freuda, jeho mentora, aj na základe neho sa s Jungom rozišiel.

Podobne ako psychologická interpretácia snov, interpretácia rozprávok umožňuje náhľad do ľudskej duše. Sny sú správy v podobe obrazov, ktoré nám posiela naše nevedomie. Podľa učenia analytickej psychológie je ľudské vedomie len akási špička ľadovca. Hneď pod povrchom vody leží enormný priestor zabudnutých alebo potlačených spomienok, pocitov, skúseností, nazývaných tiež osobné nevedomie. Osobné nevedomie obsahuje informácie, ktoré sú zabudnuté, potlačené alebo prehliadnuté. Za určitých okolností tento druh informácií nemá dostatočnú energiu na preniknutie do vedomia. Ešte hlbšie, pod osobným nevedomím, sa nachádza takzvané kolektívne nevedomie, vrstva, z ktorej vychádzajú všetky obrazy, modely správania, ktoré sa opakujú v nekonečných variáciách v evolúcii človeka. Nevedomie u ľudí silne ovplyvňuje správanie a často informuje vedomie o svojich obsahoch prostredníctvom snov. Mária Puškárová vo svojej knihe *Tajomstvá milosti* opísala vzťah vedomia a nevedomia názorne: „Predstavme si našu psychiku ako zemeguľu. Vedomie bude tvoriť pevninu, nevedomie oceány rozprestierajúce sa na obrovskej ploche zemegule. Vedomie tvorí z našej psyché len nepatrnú časť.“ (Puškárová, 2002:31)

C. G. JUNG hovorí: „Vedomé myslenie je viac-menej charakterizované určitou obmedzenosťou. V určitom momente môže vedomie súčasne udržať len niekoľko obsahov. Všetko ostatné je v tom čase v nevedomí. Nikdy nemôžeme udržať obraz celkovej totality sveta, pretože naše vedomie je príliš obmedzené. Priestor nevedomia je enormný a stále kontinuálny, zatiaľ čo priestor vedomia je zúžená sféra krátkodobého pohľadu.“ (Robertson, 1992:15)

Pri štúdiu embryológie človeka je fascinujúce vidieť, ako ľudský plod v priebehu svojho vývoja zopakuje všetky štádiá svojho evolučného dedičstva. Od jednobunkového organizmu až po zrelé dieťa, so všetkými funkčnými orgánmi sa spravidla vyvinie v priebehu 9 mesiacov. Všetko má zakódované vo svojej DNA, jednotlivé štádiá sú akoby zázračne zharmonizované, takmer identické pre každého jedinca, s malými variáciami. Až po narodení, rokmi životných skúseností a vzdelaním, si človek konečne uvedomí funk-

ciu všetkých týchto orgánov, ktoré sa vytvorili počas prvých 9 mesiacov. Naše telo vedelo adekvátne fungovať dlho pred tým, než naše vedomie dokázalo pochopiť funkciu týchto orgánov. Dá sa povedať, že naše nevedomie vie o živote viac ako naše vedomie. Podobne, v histórii ľudstva, život existoval milióny rokov pred tým, ako vzniklo vedomie, ktorým sa tento život dá opísať a hodnotiť myslením. Ako hovorí Erich Neumann, v dejinách ľudskej histórie predstavuje vedomie malé dieťa nevedomia, v každej generácii, v každom jedincovi musí vedomie vykonať nesmierne hrdinské úsilie na osamostatnenie sa zo zovretia biologického tela, aby dosiahlo svoj vlastný svet svetla. (Neumann, 2015:77) Kolektívne nevedomie je naša odveká, zdedená časť, ktorá enormne ovplyvňuje život každého človeka. Je zdrojom všetkých fantázií, snov, obrazov a inštinktov. Podľa teórie analytickej psychológie každý duchovný pocit, kreatívny impulz, pramení z kolektívneho nevedomia. Z neho pochádza aj množstvo fantastických príbehov v podobe rozprávok. Vedomie, ktoré sa v evolúcii objavilo až neskôr, kontroluje stále relatívne malú časť nášho života. Naše vedomie je preto stále v ohrození vyhasnutia a ovládnutia nevedomím.

Tak ako je sen obrazom nevedomia a psychických procesov individuálneho človeka, rozprávka je akoby snom kolektívneho nevedomia národa alebo kultúry. Individuálne nevedomie obsahuje zabudnuté elementy osobného života. Kolektívne nevedomie je nám prístupné v podobe obrazov, snov a fantázií. Odtiaľ pochádzajú aj takzvané archetypy, ktorých podstatu neskôr vysvetlím konkrétnymi rozprávkovými predstaviteľmi. Obrazy a modely správania z kolektívneho nevedomia sa vynárajú nezávisle od našej vôle a sú univerzálne dostupné celému ľudstvu. (Robertson, 1992:6) Jednoduchí ľudia žijúci v tesnej blízkosti prírody sa považujú za pôvodných autorov rozprávkových príbehov. Ich bezprostredný kontakt s nevedomím im umožnil vyjadriť ich tajomstvá, strasti a obavy v podobe rozprávkových obrazov. Ľudové rozprávky sa vynárajú spontánne na celom svete, vyjadrujú dynamiku vnútra kolektívneho nevedomia určitej skupiny, národa, spoločnosti. Nie sú tvorené mechanicky a do dnešnej podoby sa dostali cez množstvo opakovaných vyrozprávání nespočítanými rozprávačmi.

Možno si kladiete otázku, prečo by sa mali ľudové rozprávky interpretovať z pohľadu analytickej psychológie. Posledné storočia sa rozprávky interpretovali literárne, antropologicky, etnologicky a podobne. Rád by som však v tomto prípade nekládol prílišný dôraz na klasickú interpretáciu umeleckého textu napríklad z pohľadu literárneho vedca. Rozprávkovým a snovým motívom sa tak umožní oslobodenie od stereotypov, metodických tém, zaužívaného typu myslenia, pretože kreativita nevedomia sa nikdy nedá plne obsiahnuť racionalitou vedeckých konzílií alebo schém. Motívy ako krv, smrť, zrada, samovražda, serpent, prekliatie... vyvolávajú u každého z nás svoju unikátnu emocionálnu reakciu. Psychologická interpretácia tak ponúka osobné osvetlenie skrytého významu, ide viac-menej o preklad rozprávkových motívov do vlastného psychologického jazyka. Od prekladateľa rozprávkového príbehu sa vyžaduje značná pokora pred vynárajúcimi sa obrazmi, ktoré rozprávajú svoj vlastný príbeh. Vzťah ku konkrétnym osobným psychologickým problémom reálneho života je niekedy otázný a nie vždy priamočiary. Existuje tiež niekoľko možných interpretácií tej istej rozprávky, ako je to napríklad v prípade príbehu o Psyché a Erosovi a jeho rozpracovania Erichom Neumanom ako aj Marie-Louise von Franz. (Neumann, 1971, von Franz, 1990) Von Franz interpretuje celý príbeh diela Zlatý oslík ako symbol transformácie mužovej nevedomej ženskej osobnosti – animy. Erich Neumann analyzoval len oddelenú časť o Erosovi a Psyché ako model symbolizujúci problémy ženskej psychológie.

Analytická psychológia a jej interpretácia rozprávok však ponúka určitý tretí rozmer, hĺbku spojenú s hojivým efektom na ľudskú psychiku. Tento vedný odbor pomáha prekladať jazyk rozprávok a symbolov do psychologických termínov, ktoré umožňujú odhaliť ich skrytý význam. Takéto objasnenie často pomôže pochopiť význam našich snov, vysvetliť a zmierniť neurózy, ktoré sú často príznakom našej doby. Rozprávky symbolicky reprezentujú kolektívne nevedomie a jeho reakcie na problémy ľudskej mysle. Kreatívna reč nevedomia tiež ponúka svojrázne riešenia psychologických problémov. Pri počúvaní rozprávok dochádza k emocionálnemu vplyvu na psychiku poslucháča. Preto sa mnoho z nich používa v terapeutickom procese, kde sa

niekedy pacientovi odporúča vžiť sa do rozprávkovej úlohy a emocionálne prežiť neľahké situácie. Často je takáto skúsenosť prospešnejšia ako pochopenie psychologickkej interpretácie intelektom. (Dieckmann, 1986)

Podobne, ako je štúdium anatómie potrebné na pochopenie stavby ľudského tela, tak je analýza rozprávok výnimočným materiálom na pochopenie ľudskej mysle. Dr. Jung hovorí, že v rozprávkach je možné najlepšie študovať komparatívnu anatómiu psyché. V rozprávkach na rozdiel od mýtov je menej špecifického, kultúrneho a vedomého materiálu, a preto odzrkadľujú základné psychologické vzorce jasnejšie a osobnejšie. Vzťahy medzi členmi rodiny, zrada... Konflikt je osobnejší – na rozdiel od mýtov, ktoré sú viac ovplyvnené národnou kultúrou. (von Franz, 1996:1) Mýty sú viac tvarované vedomím za účelom využitia ich špecifického národného, kultúrneho alebo náboženského účelu. Určité elementy, ktoré sú príliš iracionálne alebo v rozpore s oficiálnym názorom doby, sú v mýtoch často zoslabené. V rozprávkach je však iracionalita viac v popredí, sú viac viazané na kolektívne nevedomie. Štúdiom anatómie ľudského tela človek zistí, že jeho vnútorná stavba je v podstate rovnaká, bez ohľadu na to, z ktorého kontinentu pochádza. Ľudové rozprávky majú tiež veľmi podobnú vnútornú skladbu, bez ohľadu na svoj pôvod.

Vek rozprávok sa odhaduje na niekoľko tisíc rokov. Príbehy tohto druhu sa našli v egyptských papyrusoch. Jednou z prvých zdokumentovaných rozprávok je príbeh dvoch bratov Anubis a Bata. (von Franz, 1996:3) Podobné príbehy ľudovej tvorivosti ponúkajú niečo pre každého. Ako dieťa som sa ich nevedel nasýtiť. Pre rodičov je to nezabudnuteľný čas strávený s deťmi, keď ich ukladá do postele pred sladkým spánkom. Predstavujú večnú inšpiráciu pre umelcov, filmárov, spisovateľov, literárnych vedcov a pedagógov. Ponúkajú štúdium folkloristom, archeológom, mytológom, psychologom, učiteľom a mnohým ďalším profesiám. Ich skrytý význam je dostupný ľuďom schopným pochopiť ich symbolické obrazy.

Dá sa povedať, že každá rozprávka má svoj skrytý psychologický význam, ktorý je vyjadrený svojráznymi symbolickými obrazmi. Interpretácia

touto formou prináša určitú obnovu ľudových príbehov a objavenie niečoho tajomného, čo ľudia podvedome tušili. Gustáv Reuss (1818 – 1863), ktorý bol jedným zo zakladateľov slovenskej vedeckej fantastiky, vyštudoval medicínu, venoval sa botanike, astronómii, bol zberateľom ľudových rozprávok z oblasti Gemera. Prispel k zozbieraniu lokálnych ľudových rozprávok, medzi nimi bol aj príbeh o Zlatovláske. Je celkom možné, že ako lekár, botanik, ktorý sa zaujímal o liečivé vlastnosti rastlín, možno tiež tušil niečo o hojivých vlastnostiach rozprávok. Švajčiarska psychologička Marie-Louise von Franz bola známa svojím unikátnym pohľadom na rozprávky z celého sveta. Po celoživotnom bádaní v myšliach ľudí, ako aj po štúdiu rozprávok, tvrdí, že spoločným menovateľom všetkých rozprávkových príbehov je psychické jadro, takzvané „bytosťné ja“ alebo po anglicky Self (po nemecky das Selbst). Tento empirický koncept zahŕňa celú škálu ľudských psychických fenoménov. Vo svojej podstate vyjadruje jednotu, respektíve celistvosť osobnosti ako jedného celku. Bytosťné ja je súhrnom vedomej a nevedomej osobnosti. Tak ako je ľudské ja, po anglicky Ego, centrom vedomia, bytosťné ja je centrom celej psyché, jej vedomej aj nevedomej časti. Spoločnou vlastnosťou takmer všetkých rozprávok je, že psychická totalita individuálneho človeka, bytosťné ja, sa v príbehoch snaží dostať na povrch, do vedomia ľudí. (von Franz, 1996:2)

Mytologické postavy sú spravidla projekcie kolektívneho nevedomia. Personifikujú vnútorné psychologické procesy. Rozprávkové postavy by sme mali interpretovať ako reprezentantov inštinktívneho správania, nie ako konkrétne osoby. Každý pozitívny aj negatívny protagonista predstavuje určitý aspekt našej psyché. Naše vedomie na čele s ja nie je pánom každej situácie, ale do veľkej miery závisí od množstva emócií a psychologických síl, ktoré naň vplývajú a ktoré sa dajú znázorniť rozprávkovými postavami a motívami. V prípade, že sú tieto sily konštelované pozitívne, ponúkajú vedomiu nevyčerpatelný zdroj kreativity a určitý zmysel nášmu bytiu. Na druhej strane, keď sú tieto psychologické energie konštelované negatívnym smerom, dokážu ovládnuť osobnosť a spôsobiť množstvo nepríjemností a trápení v podobe neuróz, obsesií, závislostí a podobne. Ako hovorí izraelský psychológ Erich Neumann: „Ľudstvo si vytvorilo

niečo samo osebe vo svojich mýtoch, čoho zmysel si nie vždy plne uvedomuje.” (Neumann, 1995:263)

Hrdina v rozprávke je modelová postava, ideál, archetyp, vytvorený nevedomím za účelom prekonania svojráznych ťažkostí, vytvára podporu rozvoja osobnosti. Nevedomie si obyčajne samo vyberie špecifického hrdinu, ktorý má schopnosti obohatiť psychiku o nové hodnoty, poklady vynesené do vedomia. Hrdinu v rozprávkach by sme nemali stotožňovať s funkciou ja, ale s archetypálnymi energiami nevedomia, ktoré prinášajú niečo nové alebo sa usilujú vyriešiť neľahkú situáciu vo vedomí. Obraz hrdinu sa v ľudských snoch a fantáziách objavuje v čase, keď je človek postavený do neobvykle ťažkej situácie, keď je potrebná odvaha alebo rezolútny postoj na vyriešenie zložitého problému. Môže to byť záblesk lákavého cieľa alebo vznešeného potenciálu, ktorý vytvára hrdinskú energiu potrebnú v procese individuácie. Odmietnutie volania dobrodružstiev hrdinskej cesty znamená návrat do pustatiny, do života, ktorý nemá jasný cieľ alebo zmysel. Sny a fantázie, ako obsah ľudského nevedomia, hovoria veľa o povahe človeka. Rozprávky tiež osvetľujú štádium vývinu ľudskej spoločnosti, z ktorej pochádzajú, a vyjadrujú nevedomie danej doby. (von Franz, 1990:64) Cesta hrdinu za svojím cieľom je symbolom jeho vstupu do magickej domény, nevedomia. Klasickým príkladom je prehltnutie Jonáša veľrybou. Jeho pohltenie nebolo len uväznenie v bruchu morského netvora, ale symbolickým obrazom vstupu do temnôt nevedomia, kde sa dajú nájsť vzácne poklady. Rozšírený motív pohltenia sa dá rozoznať v nespočetnom množstve rozprávok a snov. Tak ako bol Jonáš pohltený monštrum, Psyché bola pohltená senzuálnym vzťahom s Erosom, Janíčko a Marienka sladkosťou perníkovej chalúčky. Spomínaný filmár Federico Fellini mal opakujúci sa sen, v ktorom je pohltený morskou vodou. Pred utopením bol vždy v poslednej chvíli zachránený obryňou, ktorá ho v jeho snoch sprevádzala po celý život. Jej postava bola Fellinim umelecky stvárnená v množstve jeho filmov. Stala sa preňho múzou, jej inšpiratívna energia sa premietala na množstvo filmových postáv. Príkladom je obraz Anity Ekberg vo fontáne z filmu *La Dolce Vita*. (Wojtkovski, 2017)

Niekedy sa stane, že určitý obsah nevedomia sa pre zložitosť našej psyché nemôže úplne asimilovať do ľudského vedomia. Tieto obsahy majú svoju energiu a súvisia s kreatívnym vznikom rozprávok, ktoré sa potom svojou asociáciou dostanú do vedomia ľudí v podobe myšlienok, fantázií, motívov, a stanú sa základom rozprávkového príbehu. Mýty, na rozdiel od rozprávok, sú viazané viac na určitý národ, geografickú lokalitu. Rozprávky majú tendenciu migrovať a prekonávať veľké vzdialenosti. Až do 17. storočia boli rozprávky určené tak deťom, ako aj dospelaj populácii. (von Franz, 1996:4) Neskôr, pravdepodobne rozvojom osvieteného, racionálneho svetonázoru, sa presunuli hlavne do detského publika. Rozprávanie rozprávok patrilo medzi najobľúbenejšie interakcie vo výchove detí. Rádio, noviny a televízia neexistovali, takže rozprávanie príbehov počas pradenia na slovenskom vidieku bolo vzrušujúce. Vedecký prístup k rozprávkam začal v 18. storočí prácami Winckelmannna, J. G. Herdera a iných. Títo autori uplatňovali hlavne poetickú interpretáciu. Keďže množstvo rozprávok pochádza z obdobia pred kresťanstvom, veľa z nich obsahuje elementy pohanských náboženstiev. Niektoré teórie tvrdia, že boli súčasťou literatúry a postupne sa stali rozprávkami. Bolo to pátranie po niečom duchovnom, čo v oficiálnom kresťanskom učení chýbalo, práve toto viedlo bratov Jakoba a Wilhelma Grimmovcov k zbieraniu ľudových rozprávok. (von Franz, 1996:4–5)

Takmer každá krajina nasledovala svojou zbierkou rozprávok. Príbuzné témy v tisíciach variáciách sa objavovali vo francúzskych, ruských, talianskych a slovenských zbierkach. Pavol Dobšinský bol známym priekopníkom zbierania rozprávok na Slovensku. Postupne sa pridali zbierky pôvodných obyvateľov Severnej a Južnej Ameriky, ázijské, africké, japonské, tichomorské rozprávky a mnoho ďalších. Fascinujúce je, že opakujúce sa motívy a vzorce správania rozprávkových hrdinov sú veľmi podobné všade na svete. Národy a kultúry, o ktorých sa domnievame, že nemali spolu kontakt pre geografické a časové rozdiely, majú veľa spoločných rozprávkových motívov. Jedným z univerzálnych motívov, ktorý nájdeme vo všetkých mytologických systémoch, je oheň. Staroslovanský boh Simarigl bol okrem iného zodpovedný za dar ohňa pre prastarých Slovanov, podobne ako princ Maui z Ďa-

lekých Havajských ostrovov či indický prinášač ohňa, Matarisvan. Grécky Prometheus bol tiež zodpovedný za „ukradnutie“ tohto elementu pre ľudí. Oheň sa takto môže interpretovať ako vedomosť, umelecká inšpirácia alebo nový prevratný postoj, ktorý bol ukoristený z nevedomia, zo sféry bohov. (Robertson, 1992:20, Jung, 1990:149)

Aj napriek tomu, že základné vzorce správania sa hrdinov v rozprávkach sú podobné všade na svete, pri hlbšej analýze rozprávkových príbehov z Európy a Ázie nájdeme ich individuálne charakteristiky. Architektúra rozprávky má svoju svojráznosť. Napríklad rozdiely v dôraze na hrdinské skutky v rozprávkach pochádzajúcich z Európy. V japonských rozprávkach sa nekladie až taký dôraz na silných mužských hrdinov, ale skôr na estetiku a krásu scenérie. Zdolanie draka, ktoré je typické pre mužských hrdinov napríklad v európskych príbehoch, kde vyjadruje mužskú silu a zdatnosť, symbolizuje dominanciu nad prírodou a nevedomými silami. V rozprávkach pochádzajúcich z ázijských krajín sa viac zdôrazňujú hodnoty spojené s matkou prírodou. Nezdôrazňuje sa až tak snaha ja o osamostatnenie sa z područia nevedomia. Príbehy vyjadrujú skôr harmonický vzťah medzi mužskými a ženskými doménami. (von Franz, 1990:287–289) V týchto končinách sveta sú bežné príbehy hrdinov, ktorí sú staršieho veku. Pravdepodobnou príčinou je aj prirodzený rešpekt voči starším ľuďom a ich životnej múdrosti.

Kúzla a zázraky sa v ľudových rozprávkach objavujú vo všetkých kultúrach a predstavujú nadprirodzený element. Spoločným zdrojom zázračných príbehov je nevedomie a jeho schopnosť tvorby obrazov a motívov. Z neho sa vynárajú čarodejnice, duchovia, hrdinovia, zázraky, bohovia, nebesá, čerti a magické sily, je zdrojom obáv aj nádejí. Nevedomé obsahy sú v rozprávkach zobrazené veľmi rozmanito. Miesta, ako sú temný les, more alebo jazero, mesiac, ostrov, vysoká hora, podzemie, všetko sú to symboly, ktoré charakterizujú rozličné aspekty psychických stavov. Les, napríklad, charakterizuje nevedomie ako neznámo zakorenené vo fyziologickom, vegetatívnom živote. Mesiac symbolizuje nevedomie ako miesto zakúsenia vnútorného života cestou prirodzeného osvietenia. Jaskyňa alebo hlboká jama, priepasť, prameň stvárnjuje nevedomie ako materský základ psychického

života a vnútornej transformácie. Marie-Louise von Franz podrobne zaznamenala vo svojom diele *Archetypálne symboly v rozprávkach* všetky možné rozprávkové stvárnenia tejto domény. (von Franz, 2020:104)

V 19. storočí Ludwig Laistner vytvoril hypotézu, že sen je základom rozprávkového príbehu. (von Franz, 1996:7) Adolf Bastian nazval mytologické motívy „elementárnymi myšlienkami“ ľudstva. Základné motívy myslenia sú pre každého človeka vrodené, tieto myšlienky sa objavujú v rozličných variáciách na celom svete. Táto teória ovplyvnila C. G. Junga, ktorý ich nazval archetypmi. Podľa Junga odrážajú rozprávky základnú psychickú štruktúru človeka. Vďaka tejto interpretácii je možné objaviť skryté poklady univerzálnej ľudskej tvorivosti, objasniť problémy dnešných neuróz a podobne. (von Franz, 1993:1) Joseph Campbell vo svojej brilantnej knihe *Tisíc tvárí hrdinu* popísal tento fenomén mytologických hrdinov ako univerzálny produkt ľudskej mysle. (Campbell, 2008) Jeho kniha o hrdinoch a ich cestách inšpirovala množstvo umelcov a filmárov. Na základe popísaných vzorcov hrdinského správania vznikli fenomenálne filmy, ako aj moderné filmové rozprávky. Prikladom je film *Hviezdne vojny* od Georga Lucasa. Samotní filmoví producenti pripúšťajú obrovský vplyv Josepha Campbella v stvárnení svojich hrdinov. (Campbell, 2012) Niekedy sa zobudíme po pôsobivom sne o krásnej žene so zlatými vlasmi a naša myseľ intenzívne pracuje, rozmyšľame, „čo to vlastne pre nás život znamená“. Motívy rozprávok sú často motívmi ľudských snov a oboznámenie sa s motívmi rozprávok pomáha pochopiť ich skrytú inteligenciu. Rozprávky a sny pôsobia na naše emócie. Často sa nám stane, že po zhliadnutí pekného televízneho príbehu, počutí rozprávky alebo po zobudení sa z pôsobivého sna sa cítime inak, niekedy slobodne, niekedy úzkostne. Občas nám po chrbte prebehnú zimomriavky alebo dostaneme triašku – ako odozvy nášho vnútra na výnimočný dej či emocionálne nabitý motív.

ROZPRÁVKY AKO NÁRODNÉ SNY

Na rozdiel od snov, ktoré sú produktom individuálneho človeka, je rozprávka produktom mnohých autorov alebo národa. Každý takýto príbeh sa dá interpretovať na dvoch základných úrovniach: individuálnej a na úrovni kolektívnej psychológie. V úrovni individuálnej psychológie je potrebné si predstaviť rozprávku, všetkých rozprávkových hrdinov a protagonistov ako súčasť individuálnej ľudskej psyché. Všetky udalosti v príbehu sa akoby odohrávajú v pozadí mysle jednej osoby. Dej sa takmer vždy dá rozdeliť na úvodnú situáciu, zápletku, prelom a nakoniec vyvrcholenie deja. Všetky tieto časti korešpondujú s procesmi psychickej transformácie hrdinov. Na úrovni kolektívnej psychológie je zaujímavé sledovať, ako rozprávky kompenzovali problémy alebo nedostatky v spoločnosti. Napríklad prílišné zdôrazňovanie patriarchálnych kvalít v prostredí stredovekej Európy malo za následok devalváciu ženských kvalít a vytvorenie negatívnych ženských postáv v nevedomí, akou je napríklad Čierna panička v rozprávke Zlatovláska.

Na rozdiel od mýtov zobrazujú rozprávky archetypy v ich základnej podobe. Mýty sú niekedy viazané na určitú spoločnosť, národ, kmeň, historický fakt, kultúru a podobne. Rozprávky naproti tomu ľahko migrujú, majú svoje lokálne variácie, ich základné vzorce psychických procesov však zostávajú univerzálne. V odbornej literatúre je napríklad popísaných viac ako 300 verzií rozprávky o Popoluške z celého sveta. (Bayley, 2000) Harold Bayley na začiatku minulého storočia spojil vo svojej knihe *Stratený jazyk symbolizmu* túto svetoznámu rozprávku s prastarými sumerskými, egyptskými, gnostickými mýtmi. (Bayley, 2000) Interpretovať symboly a motívy rozprávok je umenie a kreatívna práca, pretože táto činnosť reprezentuje procesy spojené s nevedomím. Ich interpretácia nie je nikdy vyčerpávajúca, pretože táto symbolika pramení z neznáma, z nevedomia. Inštinktívne správanie a obsah archetypov sa dokáže zobrazíť v podobe motívov a symbolov, sú akýmiysi metaforami vnútorného života. Psychologická interpretácia týchto symbolov tak ponúka určité spojenie medzi vedomím a inštinktívnymi obsahmi nevedomia. Inštinktívna časť nevedomia má na

starosti spôsob správania, ktorého motív ani zámer nie je registrovaný vedomím. Je to charakteristické správanie spustené vnútornou nevyhnutnosťou alebo impulz k určitej činnosti, ktorý nie je viazaný na vedomie. (Campbell, 1971:48) Termín archetyp je spomínaný mnohokrát v literatúre zaoberajúcej sa psychologickou interpretáciou rozprávkových príbehov a snov. Na ceste pochopenia významu rozprávok je preto potrebné tento termín dôkladne prešetriť a zistiť, čo vlastne znamená.

ARCHETYP – KOGNITÍVNY INVARIANT

Na vysvetlenie konceptu archetypov použijem vedecké práce dvoch lekárov: Američana Paula Macleana a Rakúšana Konrada Lorenza. (Robertson, 1992:40) Zaujímavosťou je, že obaja stáli oproti sebe ako nepriatelia v druhej svetovej vojne. Dr. Paul Maclean bol medikom v americkej armáde v rokoch 1942 – 1946. Konrad Lorenz bol, nanešťastie, povolaný do armády nacistického Nemecka ako psychológ. Neskôr bol rehabilitovaný a v roku 1973 mu bola udelená Nobelova cena za výskum inštinktívneho správania zvierat. Vo svojom výskume zistil, že zvieratá, vrátane človeka, sú narodené s určitou predispozíciou charakteristického správania, ktoré je aktivované špecifickými stimulmi. Konrad Lorenz si všimol, že keď bol v prítomnosti práve vyliahnutých domácich húsat, začali ho nasledovať, akoby bol matka hus. Sú známe jedinečné fotky tohto vedca, za ktorým v usporiadanom rade pochodujú malé húsatá. V husích mláďatách je zakódovaná schopnosť nasledovať prvý objekt, čo je obyčajne ich mama. Keď však bola mama hus úmyselne odstránená kvôli experimentu, húsky začali sledovať Konrada Lorenza. Ich vrodený inštinkt sa adaptoval na ich konkrétnu situáciu. Húsky prežili skúsenosť archetypu matky v podobe Konrada Lorenza, čím sa odlišili napríklad od húsat – povedzme – z vedľajšieho dvora. Archetyp určitého charakteristického správania sa u nich spustil bez ohľadu na to, že Konrad Lorenz ani nevyzeral ani negáľal ako mama hus. (Robertson, 1992:40–43)

Archetyp musí byť flexibilný a schopný adaptovať sa v osobnej skúsenosti, preto nemá špecifickú formu. Podobných príkladov z ríše zvierat je neúrekom. Samozrejme, podobný princíp archetypálneho a inštinktívneho správania existuje aj u ľudí. Ľudský novorodenec má v sebe po narodení okrem množstva iných tiež archetyp matky, ktorý je premietaný na biologickú mamu a ktorý v sebe ukrýva pravdepodobne celú evolučnú históriu možnej interakcie medzi mamou a dieťaťom. Tento vzťah, ktorý je nesmierne dôležitý a má obrovskú skrytú energiu, je objektom neutíchajúceho záujmu psychológov, pediatrov, učiteľov a ďalších. Archetypy sa preto definujú ako kognitívne kategórie alebo vrodené predispozície určitého typu myslenia, cítenia, vnímania, intuície a správania sa špecifickým spôsobom. Sú obsa-

hom kolektívneho nevedomia a tým, že sa dostanú do vedomia, nadobúdajú svoje charakteristiky cestou individuálneho vyjadrenia.

Dr. Paul Maclean je autorom teórie evolučnej „triúnnej“ tvorby ľudského mozgu. Náš vysoko ctený mozog obsahuje evolučnú históriu vo svojej vlastnej trojitej štruktúre. Mozgový kmeň, ktorý zahŕňa stredný mozog, most a predĺženú miechu, je príbuzný plazom a má na starosti okrem iného pud sebazáchovy, vytváranie teritoriálnosti a hierarchií. Limbický systém sa objavil u malých cicavcov asi pred 150 miliónmi rokov. (Sagan, 1977) Je zodpovedný za naše behaviorálne a emocionálne reakcie potrebné na prežitie, ako sú príjem potravy, reprodukcia, starostlivosť o potomkov, reakcie typu únik alebo útek. Neocortex so svojou sivou kôrou je centrom vysoko organizovaných funkcií logického myslenia, motorického riadenia svalov, priestorovej orientácie, sídli v ňom centrum pre reč a jazyk. Tieto sofistikovanejšie funkcie si môžu okrem ľudí vychutnať aj iné inteligentnejšie tvory, ako napríklad delfíny a šimpanzy. Všetky tieto štruktúry ľudského mozgu sú vysoko organizované a navzájom poprepájané. Naša evolúcia umožnila uložiť množstvo informácií do týchto štruktúr, ktoré sa objavujú v našom živote v podobe inštinktov, určitého charakteristického vrodeneho fyzického správania, ktoré je veľmi podobné u všetkých ľudí. Archetyp je reprezentovaný v mentálnej podobe hlavne tvorbou obrazov, fantázií v našom vnútornom svete. Procesy prebiehajúce v týchto štruktúrach mozgu ovplyvňujú významne vedomie a jeho správanie. Dá sa povedať, že správne fungovanie nášho vedomia je takmer úplne závislé od funkcií týchto nižších centier.

Archetypy sú primárne elementy ľudskej mysle a sú spoločné pre všetkých ľudí na svete. Preto nie je prekvapujúce, že podobné mytologické motívy sa dajú nájsť v mnohých zákutiach sveta. Tieto vrodené vlohy spôsobujú charakteristické správanie, ako je reakcia na vnútorné a vonkajšie podnety. Podobne ako archetyp matky u husí Konrada Lorenza, u ľudí takáto aktivácia vedie nielen k charakteristickému správaniu, ale aj k vzniku nových kreatívnych, duchovných obrazov a vzhľadov. Na druhej strane sa takýto aktivovaný archetyp môže tiež stať zdrojom psychologických problémov. (von Franz, 1999, s. 6) Pravdepodobne každý inštinkt má svoj vlastný arche-

typálny vnútorný aspekt a nekonečné množstvo korešpondujúcich psychických obrazov. Koncept archetypov vysvetľuje prítomnosť veľmi príbuzných obrazov, príbehov a motívov vo všetkých kultúrach na celom svete, ktoré medzi sebou nemali priamu komunikáciu. Obsah archetypov sa sám vyjadruje v metaforách. Príkladom je spomínaný motív ohňa a jeho ukoristenie v rozličných svetových mytologických systémoch.

Iným podobným príkladom archetypálneho obsahu je inštinkt agresívneho správania. Vo vedomí sa takýto obsah dokáže manifestovať prostredníctvom obrazov, ktoré nazývame symbolmi. V snoch alebo mytológii sú tieto obrazy archetypálneho obsahu agresívneho správania stvárnené ako napríklad boh vojny Mars, Wotan, Thor, Šiva, vlkolak a podobne. Tieto archetypálne obrazy sa vynárajú z nevedomia ľudí vždy, keď je konštelovaný závažný ľudský problém, ktorého vyriešenie si vyžaduje múdrosť nevedomia. (von Franz, 1999:244) Archetypy preto reprezentujú určité vzorce správania alebo typu myslenia, ktoré je spoločné pre všetkých ľudí. Táto schopnosť vytvárania obrazov je zakódovaná v našej DNA a štruktúre nášho mozgu. Jedným z univerzálnych motívov, ktoré sa vyskytujú v mytológiách a kultúrach na celom svete, je napríklad postava hrdinu. Iným príkladom ľudskej obrazotvornosti, ktorý je univerzálne prítomný, je obraz hada. Serpent je v ľudských snoch, mytológii, rozprávkach častým spoluúčastníkom ľudskej drámy, mnohými stvárneniami, funkciami, s rozličnou významnosťou. Jeho obraz namaľovaný ľudskou rukou na stope jaskyne La Baume-Latrone v juhovýchodnom Francúzsku spred viac ako 20 000 rokov je jedným z jeho prvých zobrazení. Svojou schopnosťou zvliekať si kožu symbolizuje obnovu, znovu-narodenie, nesmrteľnosť a transformáciu. V prírode a vedeckom svete sa jeho špirálovitý tvar dá nájsť v množstve štruktúr, v helikálnej stavbe DNA, v charakteristickom usporiadaní svalových vlákien srdca, v špirálovitých tvaroch rastlín, mušlí, v astronómii je to špirálovité usporiadanie galaxií. Had symbolizuje pôvodnú energiu života, preto sa stal súčasťou množstva mýtov o stvorení, ako aj deštrukcii sveta. V pozitívnom aj v negatívnom svetle ho možno nájsť v prítomnosti bohyně Veľkej matky. Je spoločníkom nespočetného množstva bohov ako Zeus, Apolón, Hades, Isis, Kálí a Šiva. V podobe skrúteného hada čakajúce-